

З ІСТОРІЇ ЛІНГВОФРАНКОЗНАВСТВА

УДК 81'38

Зеновія Франко

ФРАНКО ЯК МОВОЗНАВЕЦЬ¹

У колі питань, що цікавили І. Франка-вченого і в які він, як признавався в листі до А. Кримського, вносив свій темперамент, розбуджуючи цим самим інтерес до них [Франко 1956, 20: 582], були й питання мови. Його увагу привертала мова насамперед як форма національної самобутності, вияв духовності народу та джерела пізнання його історії, далі як першоелемент художньої літератури і лише в окремих випадках мова в компонентах її структури. [...]

Як філолог широкого діапазону І. Франко вже в перший період своєї літературно-публіцистичної і наукової творчості виявив інтерес до суто мовознавчих питань, наслідком чого була його студія над процесом засвоєння мови дитиною, її спонтанним, але зумовленим підсвідомим сприйняттям системних відношень елементів мовної структури словотворенням («Дітські слова в українській мові», 1811). У написаній в той же час розвідці «Мислі о еволюції в історії людства» він торкнувся питань виникнення людської мови та її комунікативних функцій, а в публіцистичній праці «Наука і її становище щодо працюючих класів» (написаній польською мовою ще в 1878 р.) показав значення винаходу письма і друку для поступів цивілізації.

---

¹ Уривки зі статті З.Т. Франко, надрукованої в журналі «Мовознавство» (1986. – №4. – С. 33-41).

У комплексі мовних проблем, яких торкався Франко як дослідник, критик чи «популяризатор» (за його власним висловом), центральною була проблема української літературної мови. [...] Нова українська літературна мова, сформована на базі середньонаддніпрянського говору, розвивалась в основному в художньо-белетристичному стилі і частково лише в публіцистичному та епістолярному й аж ніяк не в науковому та офіційно-діловому. До того ж територією свого поширення вона мала лише Наддніпрянщину: за межі державного кордону Росії в силу історичних та політичних умов не виходила. На західних землях України існували її різновиди (в Галичині, на Буковині і на Закарпатті), які виконували функції місцевих писемних мов. Загальнонаціональною українська літературно-писемна мова в останній чверті XIX ст. і до середини XX ст. не була. Не була вона і повністю кодифікованою, дарма що основи для її унормування були закладені мовотворчістю Т. Шевченка, не обслуговувала вона різні сфери життя суспільства. Отже, їй не вистачало всіх даних і для повної «літературності». Адже відомо, що невід'ємними ознаками загальнонаціональної літературної мови є: унормованість, поширення на всій етномовній території, функціональна полівалентність та обов'язковість у всіх сферах суспільного життя. Зрозуміло, що за умов державного роз'єднання українських земель деяких з перелічених даних не могло бути, але процес вироблення її спільних літературних норм, процес її структурно-виразового збагачення в різних стилях проходив досить інтенсивно. [...]

Вироблення і шліфування літературної мови (її західного різновиду) [...], а відтак наближення до літературної практики Східної України лягло на плечі письменників, і насамперед на І. Франка, вже в наступні десятиліття. Він став [...] палким поборником об'єднання двох літературно-мовних практик на базі наддніпрянської. [...]

Якщо питаннями граматичної будови мови Франко сам не займався і цікавився ними тільки як філолог широкого профілю, то питанням правопису і суперечок навколо їх принципів він присвятив статті «Етимологія і фонетика в южноруській літературі» (1894), «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» (1899), «Наські

українські казки» Бодянського» (1903), «Азбучна війна в Галичині 1859 р.» (1913) і працю під тим же заголовком, вірш «Марш галицько-руських «твердих» (1899).

В одних із них розглядається історія правопису в Східній Україні і суперечки щодо правопису в Західній («Етимологія і фонетика...»), в інших – боротьба за алфавіт («Азбучна війна...») або окремі випадки орфографії. Оцінюючи стан розвитку літератури в 50–60-х роках, він з гіркою констатував, що «на літературнім полі ся доба не то що не лишила ніяких видніших, цінних творів, але навпаки поновила період такої мертвечини та схоластики, якій пару у нас можна знайти хіба де в XVIII віці. Се була доба,– додавав з іронією,– славної «азбучної війни» [Франко 1902: 2]. Боротьбу проти латинізації алфавіту, що відбувалася в 1859 р., Франко висвітлив у суто історіографічному плані в своїй праці «Азбучна війна». [...]

Простежуючи розвиток письменства на Русі в XI–XVI ст., Франко відзначав розрив між писемною і живою усною мовою, яка у вигляді окремих елементів проникала до цього письменства, і констатував, що правопис тільки вбивав живу мову. «Чим далі будемо йти за історією староруського письменства, тим більший стає сей розріз між писаним і живим словом, тим більший хаос бачимо в писанні слів, котрі в різних сторонах різно вимовлялися» [Франко 1976, 29: 153]. Як приклад він наводить слово *чоловік*, яке протягом тисячолітньої традиції писалося як *человѣкъ* і *человѣк*, *чьловѣкъ*, *чьловець* і *чьовек*, *чоловѣкъ* і *чоловекъ*, а також *чоловікъ* і *чоловік* або й *чоловик*. «Що ж до нашої новішої народної літератури,– продовжував він,– то ми можемо сміло сказати, що вона виросла на принципі фонетичної писовні, що вона оскільки була народною, остільки була й фонетичною, що кожда реакція против фонетики до традиційного етимологічного хаосу була разом реакцією проти живої народної мови і против живого змісту» [Франко 1976, 29: 155-156]. [...] Завдяки Франкові етимологія поступово сходить зі сцени і врешті спливає в Лету.

Великі заслуги мав І. Франко і в галузі лексикографії, його монументальна тритомна праця «Галицько-руські народні приповідки» (1901–1910) [...] налічує понад 8000 фразеологічних одиниць (приповідок, прислів'їв, образних,

афористичних висловів) і їх структурних варіантів, які подаються в автентичних діалектних формах, але в літературній транслітерації. Всі вони розташовані в алфавітному порядку за ключовими словами. Кожна словникова одиниця супроводжується семантичною розробкою з поясненням незрозумілих слів, лінгвістичною інтерпретацією висловів і з вказівкою на джерела та паралелі в інших слов'янських мовах.

[...] У полі зору Франка були й питання діалектної основи, питання єдиної в майбутньому загальнолітературної і загальнонаціональної української мови. [...] Він вважав, що при всій своїй наддніпрянській діалектній основі й літературно-писемній традиції цей тип повинен ввібрати і чимало елементів (принаймні лексико-виразових) з надбань західних (галицької і буковинської) літературних практик, оскільки вони є «не якесь крадене добро, а здобутки дійової праці, котрі чомусь же народились і повинні вийти на користь цілості» [Франко 1956, 16: 176]. Виходячи з таких переконань, Франко виступив проти статті Б. Грінченка «Галицькі вірші» [Грінченко 1891], в якій засуджувались галицькі письменники за засмічення своєї мови діалектизмами та полонізмами. [...]

Якщо в полеміці з Б. Грінченком Франкові доводилось відстоювати право громадянства галицької мовної практики в галузі белетристики, то в статті «Літературна мова і діалекти» (викликана появою статті І. Нечуя-Левицького «Сьогочасна часописна мова на Україні») ще й публіцистики. На відміну від Нечуя-Левицького, який убачав джерело збагачення літературної мови тільки в народній, Франко вважав, що вона повинна збагачуватись з різних джерел: власних і іншомовних.

Письменник цікавився станом літератури й мови на всіх землях України. Він приготував наукову розвідку «Карпатськоруська література XVII–XVIII віків», виступав проти мадяризації закарпатських українців, яким правлячі кола відмовляли у праві розвою своєї національної культури (стаття «І ми з Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття»), проти заборони українського слова в Росії («Сухий пень» та ін.) та його утисків в Австро-Угорщині («Література, її завдання і найважливіші ціхи»). Багато зробив Франко для плекання української мови, для культури

її вислову. В одних статтях він констатував тільки народність (чи ненародність) мови того чи іншого письменника, її чистоту, виробленість, місце в історії письменства, а звідси й історії мови, її східноукраїнський чи «галицько-руський» характер, в інших робив доволі глибокий аналіз мовотворчості, відзначаючи індивідуальність манери чи художньообразних засобів. [...]

Народною у найвищому розумінні слова була, за визначенням Франка, мова творів Т. Шевченка. У численних своїх статтях, присвячених творчості Кобзаря в цілому чи аналізові окремих його творів, а також у працях з історії літератури він обов'язково давав оцінку мови поета, притому як з погляду народності й значення в історії мови, так і з погляду естетики слова [Франко 1962: 92-100]. У Шевченка, писав Франко, не можна «помітити, що він намагається наслідувати народні вислови або мелодію; усяке наслідування, штучність і прикраса – для нього зовсім чужі. Його поезія відзначається найвищою простотою форми і змісту, композиції і вислову, – простотою, – безпосередністю і природністю, що їх надibuємо в найкращих народних піснях. А при цьому не знайдемо у нього ні сліду цієї примітивної безособовості, якою відзначаються справжні народні пісні, навпаки, вся його поетична творчість у дуже великій мірі має суб'єктивне забарвлення, вона є безпосереднім виявом його сильної і благородної індивідуальності» [Франко 1981, 34: 388].

Мовна творчість Шевченка як матеріалізація ідейного задуму, сюжету дістала високу оцінку з погляду її словесно-образної довершеності в теоретичній праці письменника «[з секретів поетичної творчості]». [...]

Чимало цінних думок про мову українських письменників містять його численні літературно-критичні статті. Розглядаючи творчість того чи іншого письменника, Франко завжди давав оцінку його мовної практики і того нового, яскраво індивідуального, що було в ній. Так, у статті «Михайло П. Старицький» він торкнувся питання «кованих слів», що їх нерозривно зв'язували з новаторством М. Старицького і які були предметом нападок та висміювань. [...] Франко пояснив появу «кованих слів» станом «інтелігентського» мовлення того часу: «не забуваймо, що писання Старицького – плоди перехідної

доби, коли українському слову приходилось здобувати нові поля невідомих досі понять... [...]

Особливо цікавими і глибокими були думки Франка про мову В. Самійленка. «Мова його поезій, – зазначав Франко, – се один великий комплімент для майбутньої національної і літературної мови України, нехитра вказівка, куди мусить іти її розвій. І завважте: ся мова однаково зрозуміла, з однаковим залюбуванням читається над Сяном, Дніпром і Доном; вона вже тепер зв'язує вузлом співчуття та симпатії всі частини нашого народу» [Франко 1982, 37: 204].

Чимало критичних зауважень робив Франко письменникам-москвофілам, які калічили, спотворювали і насичували інтелігентським мовленням, прикрашеним «штучними клейнотами», мову своїх писань, і вона під їх пером виходила бідною, мертвецькою (статті про Д. Вергуна, І. Наумовича, І. Гушалевича). Критикував за штукарство і мовну практику галицьких декадентських поетів (статті «Маніфест «Молодої музи» та «Привезено зілля з трьох гір на весілля», 1907) і разом з тим в листах до А. Кримського, О. Коваленка, Уляни Кравченко й інших давав цінні мовно-правописні поради.

У науковій спадщині Франка є, як відомо, праця і з теорії перекладу («Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання», 1912), в якій коротко викладається історія перекладацької діяльності на Україні, виділяються найцінніші серед перекладів творів української літератури на інші слов'янські мови. На думку Франка, для справжнього перекладу поетичного твору потрібний, крім, звичайно, досконалого знання двох мов, неабиякий поетичний хист, тоді як для перекладу наукового чи публіцистичного твору перекладачеві «треба бути добре ознайомленим із тою наукою, до якої обсягу належить перекладений твір» [Франко 1983, 39: 9]. [...]

Не залишилась поза увагою вченого і така галузь мовознавства, як ономастика. У розвідці «Причинки до української ономастики» (1906) Франко розглянув різні схеми класифікацій прізвищ, що існували в мовознавчих, історіографічних та етнологічних працях, і прийняв систему їх розрізнення за способом творення (за твірними основами і словотворчими компонентами). [...]

Як бачимо, коло інтересів Франка-мовознавця і коло тих лінгвістичних питань, яким він у своїх наукових працях дав належне висвітлення і яким забезпечив наукову розробку, дуже широке.

Українська мова як явище духовного життя народу була для нього об'єктом вивчення окремих елементів її структури, ключем для пізнання історії краю, першоелементом художньої творчості. [...]

Грінченко Б. Галицькі вірші / Б. Грінченко // Зоря. – 1891. – № 18.

Франко І. Твори : В 20-ти т. / І. Франко. – К., 1955-1956.

Франко І. Шість листів галицьких старорусів / І. Франко // Зап. Наук. т-ва ім. Т. Г. Шевченка. – Львів, 1902. – Т. 48. – Кн. 4.

Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко; редкол.: Є. П. Кирилюк та ін. – К.: Наук. думка, 1976–1986.

Франко З. Т. Іван Франко про мову Т. Шевченка / З.Т. Франко // Мовознавство. – 1962. – Т. 17. – С. 92-100.

REFERENCES

Hrinchenko, B. (1891). Halyts'ki virshi. *Zoria*. (18). (in Ukrainian)

Franko, I. (1955-1956). *Tvory* : V 20-ty t. Kyiv. (in Ukrainian)

Franko, I. (1902). Shist' lystiv halyts'kykh starorusiv In: *Zap. Nauk. t-va im. T. H. Shevchenka*. Vol. 48. Kn. 4. L'viv. (in Ukrainian)

Franko, I. (1976-1986). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Nauk. dumka. (in Ukrainian)

Franko, Z. T. (1962). Ivan Franko pro movu T. Shevchenka. *Movoznavstvo*. Vol. 17, pp. 92-100. (in Ukrainian)

УДК 81'38

Зеновія Франко

ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОЇ ЕКСПРЕСІЇ У МОВІ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА¹

[...] Літературна й мовна творчість І. Франка була відображенням потреб часу, життя й прагнень, з якими український народ виходив на арену світової історії.

¹ Уривки зі статті З.Т. Франко, надрукованої в журналі «Українська мова і література в школі» (1979. – № 12. – С. 19-25).